

Колапсът на Съветския съюз

През януари 2012 година Иван Кръстев организира една двудневна затворена, много интензивна дискусия във Виена, на която бяха обсъдени особености в разпада на Съветския съюз в контекста на кризата в Европа. Есето, публикувано тук, е подготвено на базата на стар непубликуван текст, основно преработен след тази конференция. Може да се изрази съжаление, че възможността от разпад на Европейския съюз не се обсъжда изобщо в България. Ако то все пак се случи, ще завари българската публичност в инфантилна еуфория от членството в един изчезнал Съюз.

Действителният интерес зад този текст е възможността от колапс на Европейския съюз, една почти недокосната тема у нас. Убеждението ми е, че една преценка за евентуален срив на ЕС може да се направи по-добре в контекста на един преглед на разпада на Съветския съюз, Югославия, Чехословакия. По-долу се предлага една идея за характера на Съветския съюз като тип политическо тяло и най-общата причина за колапса му. Тази идея е пределно метафизична, без конкретни измерения в сферата на политиките. Но такъв е и моментът на дезинтеграция на ЕС: кризата на Съюза показва, че едва ли някой - политик, анализатор, хуманитарен учен – може да отговори на привидно простия въпрос какво всъщност е Европейският съюз; съответно, ако се разпадне, какво всъщност ще се разпадне.

Границата на национална държава

Европейската история познава различни форми на обществена организация: античния полис, македонското царство, германската империя, националната държава, германския райх, социалистическите държави, съветската империя.

Идеята за национални държави и основан върху тях международен ред е европейска идея и започва да се формира след мира във Вестфалия през 1648 година. Но националната държава на практика се появява в Европа в края на XIX век. Тя е по същество затворена цялост със специфично съзнание за деленето между външно и вътрешно, което институционално се оформя като различие между вътрешни и външни работи на държавата. Погледната отвътре, националната държава изглежда твърде сложна и високо диференцирана с всички свои процедури на избор и представителство, с формите на отношение между разделените власти, системата на съдържане, контрол, баланс и т.н. Погледната, обаче, отвън, тя изглежда като индивид и има такова поведение. Би било абсурдно да се предполага, че някоя от отделните власти вътре разширява действието си в сферата на външната политика на националната държава – това би било поведение на поне две различни държави.

Самият акт на конституиране на национална държава вече предполага идеята за граници, съществуването на други държави и цялата област на „външното“. От тази предпоставка следва в определен смисъл и признаването на другото, на другите държави. Така конституционният акт е непосредствено и акт на разграничаване на една държава от други

държава. Съществено за националната държава е самата основна интуиция за граница. Тази граница само допълнително се възпроизвежда и физически фиксира географски.

Око и граница на империята

Съотнесена с така скицираното отношение на националната държава към идеята за граница, империята, особено тази от съветски тип, е същностно различна. Феноменът на империята е с напълно различно, типологично различно съзнание за предели и граници. Затова и вместо граница, в този традиционен и добре овладян до баналност смисъл, по-подходящо в множество аспекти е понятието „хоризонт“, което носи известен метафизически обертон. „Хоризонт“ е онзи предел, отвъд който няма друго образуване, подобно на това, което хоризонтът обхваща. Конструкцията на хоризонта предполага и нещо, което наричаме „гледна точка“. Той винаги е съотнесен с гледна точка, която, по аналогия с окото и неговото визуално поле, е конститутивна за хоризонта. Двете страни взаимно се предполагат.

Една империя няма граници в собствен смисъл или поне ги няма така, както ги има националната държава. Границата на империята съвпада с хоризонта, към който имперската гледна точка насочва погледа си. Така имперската граница не е установена и има склонност постоянно да се разширява. Онова, за което се предполага, че лежи отвъд нея, не се схваща като „до нея“, „съседно“, „съ-съществуващо“ – например, друга империя. Онова, което трансцендира границата, е непознато, тъмно, неразчленено място. То е най-вече източник на страх, на усет за заплахата и неопределеност, които се отразяват и преживяват в имперския център.

Затова лежащото отвъд е класически обозначено като „варварско“, една дума, която не допуска по-нататъшни вътрешни разграничения; варварското няма своя структурна определеност. Самото понятие се отнася за същество, което не може да бъде разбрано и затова не е и възможен партньор за общуване. Варварските племена са винаги на или отвъд границата. От друга страна, тъмната страна на радикално другото, варварското, плаши имперския център. Той преодолява ужаса си от него чрез безкрайното разширяване на границите на империята, при което неясно варварското бива постоянно поглъщано и интернализирано. Тъкмо това прави имперския хоризонт ек-статичен. Той винаги иска да се отдалечи от досегашния си топос, който е неспокойна, временна физическа привидност. Като цяло, пространството на империята е саморазширяващо се универсум, който не показва особена търпимост към възможни съседи. Оттук и квази-цивилизационната функция на империята, която имперското пространство поражда от себе си. За него съседът е винаги възможен участник в имперското пространство, но за да стане такъв, трябва да бъде преобразуван от варварин в цивилизован член, импортиран и трансформиран.

Тук се съдържа особеност, която носи едно от основните противоречия на империята. По силата на предлаганата типология за империята се предполага, че има устойчив и унитарен център. В същото време, хоризонтът ѝ постоянно се отдалечава от центъра поради апетита на имперското око. На практика, това изисква специални действия, обикновено големи военни кампании, особено ясно видими, например, в историята на римската империя. Действителното движение напред не може просто да се случи естествено и трябва да се администрира. Центърът е принуден да даде на функционерите си специални имперски правомощия. Те осъществяват мисията по разширяването на имперския универсум и по все по-нататъшното отдалечаване на границата от действителния център. С напредъка на тази мисия, обаче, самият имперски център започва да се дели. Когато Цезар тръгва на север, движението му конституира нова гледна точка, за която се разкриват нови граници и нови хоризонти. При това размножаване на имперската гледна точка имперският апетит (в смисъла на Лайбниц, като метафора за силата на експанзията и обгръщането на всичко, което изглежда друго) също се дели и самата империя може да се окаже с различни центрове.

Както многократно става с Римската империя. Конфликтът между тях може да стане неизбежен и да доведе до разпад на имперския универсум. Възможна предпазна мярка е преобразуването на имперската експанзия в друг тип универсално-експанзивна форма като например католическата религия. Така може, разбира се палиативно, временно да се конституира сфера, в която началните конститутивни елементи на империята - хоризонт, екстатична граница, имперски апетит, да са в относителна безопасност.

Съветската империя

По произход съветската империя има явно заявена универсалистка идеология и съответни експанзивни намерения. Тя не признава други държави, за нея самата идея за държава е анахронизъм. Съществуването на границите е само обстоятелство, което налага временна отстъпка. От гледната точка на съветската комунистическа телеология те всъщност не съществуват, а са само емпирични отклонения от основния процес.

Схващането за границата като за нещо временно поражда две забележителни условия и същевременно се влияе от тях: идеята за постоянната революция и идеята за Желязната завеса (макар второто, парадоксално, да е идея на Чърчил). Разширяването на съветския универсум приема идеята и се осъществява като перманентна революция, за пръв път предложена и известно време ентусиазирано отстоявана от Троцки. Идеологическият конструкт на перманентната революция непосредствено отразява същностно екстатичния характер на имперския хоризонт. Желязната завеса отразява обратната тенденция, а не просто емпиричният факт, че съветската империя трябва търпеливо да изчака постоянното си разширяване.

Предвид факта, че съветският експеримент е снабден с универсалистка идеология, екстатиката на неговия хоризонт и разширяването на неговия универсум не биха признавали никакви ограничения. Съветите започват да рушат всички предустановени граници, политически, етнически, национални, а и природни. Започват огромни кампании по разселването на етнически групи. Военният им потенциал нараства неимоверно. Реконструират сферата на Природата, обръщат теченията на реки, създават нова и неизвестна дотогава флора. Не могат да приемат генетиката, понеже това би означавало да се приемат някакви ограничения. Изобщо, създават „новия човек“ във всички възможни посоки. В този контекст се нарежда и опитът да разширят империята и в тъмната страна на космоса. Идеята да се пратят съветски хора в космоса е цел сама по себе си: Гагарин просто трябва да демонстрира – на целия свят и на самия съветски човек – безграничната сила на съветския проект. Той не инсталира телескопи или други технически устройства; мисията му е символична. Тя има и друг важен смисъл. Той сякаш престапва прага на земята, прекрива в открития космос и със самия този акт го интегрира в съветския универсум. Това е само още едно измерение на екстатичната трансформация на имперския хоризонт.

Основна черта на този тип експанзия е нейната многоизмерност. Тя не се развива в едно макро-, триизмерно пространство,. Още по-малко изглежда ограничена до традиционното, свързано със земята, съзнание на земеделските общества. За разлика от Римската империя, тя не цели разширяване само по земя, а във всички мислими посоки и измерения. В този смисъл, образцовото действие на екстатичния хоризонт на съветската империя е договорът ѝ с вечността и смъртта, въплътени в мавзолея. Баштата–водач е физически мъртъв, но това е само привидно. Всъщност, той все още е член на съветското общество, при това най-таченият. Членството му и постоянното му присъствие гарантират, че самата вечност и самата смърт са усвоени, че са съветски. Този символ съществува преди хиляди години в Египет, но Съветите му придават ново значение. Тялото на Фараона в пирамидата няма връзки със света, то е капсулирано във вечния покой. Присъствието на Ленин, напротив, е невероятно действено и става организиращ

принцип, централна ос на съветския живот. Първоначалната идея е, че цялото човечество ще се поклони в мавзолея. Това, разбира се, означава, че общуването с бащата трябва да се съхрани вечно живо, а по този начин и тази граница е демонстрирана като подвижна.

Съветският колапс

Разпадът на Съветската империя и ролята на Горбачов може да се тълкува в светлината на горната реконструкция. Горбачов буквално не прави нищо. (И е важно да се подчертае: “**Нищо**”!) Не планира нова кампания и не прави опит за разширяване на външните граници. По-скоро прави обратното, отличен пример за което е начинът, по който слага край на войната в Афганистан. Цялата му политика почива върху идеята за успокояване на експанзивната природа и екстатиката на хоризонта на съветския универсум. При първо вглеждане, крайният резултат от неговото ръководство е спирането на вродената експанзивност на имперското тяло и въвеждане рефлексивния елемент на мисленето, обосноваването, аргументирането, баланса. За тази цел той не просто не прави нищо по някакъв случаен начин, а, напротив, длъжен е именно да прави нищо.

Тази политика, обаче, е краят на империята. Тя възбужда най-опасното развитие: екстатичният живот на предела и неговата постоянна експанзия се преориентират към центъра, единственото измерение, което би трябвало да остане недосегаемо.

Едно от следствията на това развитие е, че, пребивавайки в състоянието на рефлексия върху собствените си действия, империята продължава да е екстатична. Дори в опита си да отговори на нормите на разума и относителната рационалност, тя остава такава, каквато е в другите си действия. Структурата е предишната: империята колабира, тъй като експанзивната ѝ сила се обръща навътре и засяга центъра. Екстатичният имперски хоризонт се опитва да обхване и погълне себе си, собственото си конституиращо око, имперската гледна точка, последното средоточие на имперската власт. Това отчасти обяснява тази забележителна внезапност на разпада, отсъствието на външни предупредителни сигнали за пределна криза. Оставянето на следи не би се съгласувало с вътрешната му логика, тъй като е насоченост към невидимия имперски център. Човек не може да погледне в този център, той е мъртво празен, каквото е всяко средоточие на неограничена власт.

Стефан Попов

РискМонитор

Стефан Попов